

रोगराई मुक्त पावसाळ्यासाठी
विशेष स्वच्छता अभियानाची
अंमलबजावणी करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन परिपत्रक क्र.निर्मल-२००८/ प्रक्र.७२/पापु-१६
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२,
दिनांक:- २५ मार्च २००८.

प्रस्तावना: -

ग्रामीण भागात दरवर्षी पावसाळ्यामध्ये साथीचे रोग मोठ्या प्रमाणावर उद्भवतात. त्याचे लोकांच्या आरोग्यावर अनिष्ट परिणाम होतात व पर्यायाने ग्रामस्थांना औषधोपचारासाठी अतिरिक्त आर्थिक भार सोसावा लागतो. पावसाळ्यात उघडयावरील शौचविधीमुळे सर्वात जास्त प्रमाणात पाणी दूषित होते. गावातील एक व्यक्ती जरी उघडयावर शौचास जात असेल तरी त्यामुळे संपूर्ण गावाचे आरोग्य धोक्यात येते. यातून गावात हगवण, अतिसार, विषमज्वर, कावीळ, गॅस्ट्रो इ. साथीचे रोग उद्भवत असल्याचे दिसून येते. साथीचे रोग टाळण्यासाठी स्वच्छतेशी निगडीत एकूण घटकांबरोबरच, शौचालयाचा योग्य व नियमित वापर अनिवार्य आहे. यास्तव शौचालयाच्या स्वयंस्फूर्त बांधकामास व त्याच्या योग्य वापरास अधिक चालना देण्याची आवश्यकता आहे. जेणेकरून विष्टेशी थेट संबंध असलेल्या रोगांपासून मुक्ती मिळेल व ग्रामस्थांना आरोग्यदायी जीवन जगता येईल.

केंद्र पुरस्कृत संपूर्ण स्वच्छता अभियानांतर्गत वैयक्तिक शौचालयाच्या कामास लोकसहभागातून गती प्राप्त व्हावी यासाठी मोठ्याप्रमाणात जाणीव जागृती करण्यात यावी. हे अभियान यशस्वी होण्यासाठी लोकप्रतिनिधी, स्वच्छतादूत, साधन व्यक्ती, निम्न व्यावसायिक, मास्टर ट्रेनर, प्रशिक्षित गंवडी, राष्ट्रीय सेवा योजनेचे विद्यार्थी, नेहरु युवा केंद्र, युवक मंडळ, बचत गट, गवंडी यांना या अभियानात मोठ्या प्रमाणात सहभागी करून घेतल्यास स्वच्छता अभियानास चालना मिळून या सगळ्यांच्या सक्रिय सहभागामुळे, येणारा पावसाळा **रोगराई मुक्त पावसाळा** व्हावा यासाठी विशेष स्वच्छता अभियान राबविण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

शासन परिपत्रक :-

उघडयावर शौचविधीस गेल्यामुळे पावसाळ्यात पिण्याचे पाणी दूषित होऊन पसरणारे साथीचे रोग टाळण्यासाठी, येणारा पावसाळा रोगराईमुक्त पावसाळा असावा, गावामध्ये वैयक्तिक शौचालय बांधकाम व वापरास अधिक गती प्राप्त व्हावी, हागणंदारीमुक्त गावाच्या संख्येत वाढ व्हावी व यातूनच राज्यात स्वच्छतेची व्याप्ती वाढावी यादृष्टीने दि. ७ एप्रिल २००८ ते ३० जून २००८ या कालावधीत रोगराईमुक्त पावसाळ्यासाठी **विशेष स्वच्छता अभियान** राबविण्याचा शासनाने निर्णय घेतला आहे. या अभियानाच्या अंमलबजावणीत **शौचालय** या घटकास अधिक महत्व देण्याचे निश्चित केले आहे. येणारा पावसाळा रोगराईमुक्त होऊन जनतेला निरोगी व आरोग्यदायी जीवनाचा आनंद घेता यावा यासाठी त्यांनी वैयक्तिक शौचालय बांधून त्याचा नियमित वापर करावा यादृष्टीने या अभियानात विशेष प्रयत्न करण्यात यावेत.

अभियानाचे नियोजन व अंमलबजावणी :-

दरवर्षी दिनांक ७ एप्रिल जागतिक आरोग्य दिनाचे औचित्य साधून दिनांक ७ एप्रिल २००८ रोजी विशेष स्वच्छता अभियानाची सुरवात करून दिनांक ३० जून २००८ पर्यंत सदर अभियान

राज्यात राबविण्यात येणार आहे. अभियानाचे प्रभावीपणे नियोजन, अंमलबजावणी व संनियंत्रणाची जबाबदारी ही जिल्हास्तरावर जिल्हा परिषदेची राहिल. त्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी -

१. जिल्हास्तरावर दिनांक ७ एप्रिल २००८ रोजी सभा, कार्यशाळा आयोजित करून या विशेष स्वच्छता अभियानाचा शुभारंभ करावा. या कार्यक्रमासाठी मा. पालकमंत्री, मा. खासदार, मा. आमदार, जिल्हा परिषदेचे मा. अध्यक्ष, विषय समित्यांचे सभापती, सदस्य, पंचायत समितीचे सभापती, उपसभापती, सदस्य व सरपंच यांना निमंत्रित करावे व उत्कृष्ट कार्य करणा-या व्यक्तींचा, संस्थांचा सत्कार करावा. प्रशिक्षक म्हणून जे गवंडी काम करणार आहेत त्यांनाही एक दिवसाचे प्रशिक्षण देण्यात यावे.
२. जिल्हास्तरावर पत्रकार परिषद घेऊन या कार्यक्रमास मोठ्याप्रमाणावर प्रसिध्दी द्यावी. त्यामध्ये स्वच्छतेचे महत्त्व, जिल्ह्यातील स्वच्छता अभियानाची प्रगती तसेच मुंबई पोलीस कायदा १९५१ मधील कलम ११५ व ११७ नुसार सार्वजनिक जागेत, रस्त्याच्या बाजूला, उघड्यावर शौचास बसणे हे दंडनीय अपराध आहे. यांची माहिती ग्रामस्थांपर्यंत पोचवावी. तसेच पोस्टर्स, हॅन्डबिल, आकाशवाणी, दूरचित्रवाणी इत्यादी माध्यमांचा वापर जनजागृतीसाठी करावा.
३. दिनांक १ मे २००८ रोजी महाराष्ट्र दिनाच्या दिवशी ग्रामपंचायतीमध्ये ग्रामसभेचे आयोजन करून त्यात गाव हागंदारीमुक्त करण्याबाबतचा व गाव हागंदारीमुक्त असल्यास ते टिकविण्यासाठी ठराव घेऊन श्रमदानाचे विविध कार्यक्रम हाती घ्यावेत. यात ग्रामसफाई, शोषखड्डा बांधकाम, शाळा व अंगणवाडी, स्वच्छतागृह सफाई, गटार स्वच्छता इत्यादीचे आयोजन करावे व शौचालयाचे महत्त्व, अस्वच्छतेमुळे होणारे आजार, सांडपाणी व घनकच-याचे योग्य व्यवस्थापन, पाण्याचे शुध्दीकरण इत्यादी बाबत ग्रामस्थांना माहिती देण्यात यावी.
४. या अभियानात वैयक्तिक शौचालय बांधकामावर विशेष भर देण्यात येत असल्यामुळे यासाठी प्रशिक्षित गवंडी व शौचालय साहित्य यांची उपलब्धता ही फार महत्वाची आहे. म्हणून दिनांक ७ एप्रिल २००८ ते ३० एप्रिल २००८ या कालावधीत जिल्ह्यातील प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये किमान पाच प्रशिक्षित गवंडी उपलब्ध असतील यादृष्टीने प्रत्येक तालुक्यात किमान १० गवंडी प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करावीत. प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गाचा खर्च रु २५,०००/- (२५ गंवड्यासाठी) राहिल. सविस्तर विवरण **प्रपत्र - "ब"** मध्ये जोडले आहे. सदरचा खर्च हा जिल्हास्तरावरील संपूर्ण स्वच्छता अभियानामधील माहिती, शिक्षण व संवाद या घटकातून करावा. गवंडी प्रशिक्षणाची गुणवत्ता राखण्यासाठी मार्गदर्शक सूचना **प्रपत्र- "अ"** मध्ये दिलेल्या आहेत.
५. या प्रशिक्षणातून किमान ७५००० नविन प्रशिक्षित गवंडी उपलब्ध होतील. शाळा व अंगणवाडी स्वच्छतागृहाचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने या प्रशिक्षित गवंड्याकडून सर्वप्रथम शाळा व अंगणवाडी स्वच्छतागृहे बांधावेत.
६. वैयक्तिक शौचालयासाठी उताराची भांडी (रुरल पॅन), २० मिली मीटर वॉटरसील चा कॉंबडा व इतर आवश्यक साहित्य उपलब्ध होण्यासाठी प्रत्येक तालुक्यात दोन स्वच्छता साहित्य विक्री केंद्रे उघडण्यात यावीत. ज्या ठिकाणी अद्यापही स्वच्छता साहित्य विक्री केंद्रे उघडण्यात आली नाहीत, त्या तालुक्यात ग्रामपंचायतींनी स्वच्छता साहित्य विक्री केंद्रे सुरु करावीत व त्यासाठी संपूर्ण स्वच्छता अभियानाच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार ग्रामपंचायतींना खेळते भांडवल पुरविण्यात यावे.
७. ग्रामपंचायत मधील सर्व कुटूंबांकडे शौचालयाची सुविधा असली पाहिजे यासाठी या विशेष स्वच्छता जनजागरण अभियानामधून प्रयत्न करण्यात यावेत. ग्रामपंचायतीमध्ये वैयक्तिक शौचालयाची माहिती उपलब्ध राहण्यासाठी पिवळे रजिस्टर पूर्ण भरावे व त्यावरून शौचालय

नसलेल्या कुटुंबांचे नियोजन करावे. त्यासाठी आवश्यक भांडी व साहित्य उपलब्ध करून घेणेबाबत मार्गदर्शन करावे व गावामध्ये वातावरण निर्मितीसाठी कलापथक, प्रभात फेरी, मशाल फेरी व विविध स्पर्धा इ. जनजागृती कार्यक्रमांचे आयोजन करावे.

८. अभियान काळात वैयक्तिक शौचालय बांधकाम व त्याचा वापर यासाठी कुटुंबांना प्रेरित करणा-या अंगणवाडी कार्यकर्ती, मदतनीस, ग्रामसेवक, तलाठी, ग्राम आरोग्य सेवक / सेविका, दाई, शिक्षक, गाव पातळीवरील इतर कार्यरत जिल्हा परिषद/ शासकीय कर्मचारी, ग्रामपंचायतीचे पंच, स्वयंसहाय्यता गटाचे सदस्य, विविध ग्राम विकास समित्यांचे सदस्य, (मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियमातील कलम ४९ अन्वये गठित समित्या) एन.एस.एस. चे स्वयंप्रेरक, निरंतर शिक्षणाचे प्रेरक इत्यादी शासन निर्णय क्र मानधन १००५/प्रक्र ४९०/पापु १६ दिनांक २९ एप्रिल २००५ अन्वये प्रति कुटुंब रु ५० याप्रमाणे प्रोत्साहन भत्त्यास पात्र आहेत. त्याचप्रमाणे प्रशिक्षित गंवडीही प्रेरकाचे काम करतील व ते प्रोत्साहन भत्त्यास पात्र राहातील.
९. गावपातळीवर ग्रामपंचायतीने सर्व शासकीय/निमशासकीय कर्मचारी, विविध विकास समित्यांचे सदस्य, महिला मंडळ, महिला बचत गट, युवक मंडळ, भजनी मंडळ, विविध कार्यकारी समित्या, नेहरु युवा केंद्र, प्रशिक्षित गंवडी, निम्न व्यावसायिक, शालेय स्वच्छतादूत मास्टर ट्रेनर, व विद्यार्थी यांचा सक्रिय सहभाग घेण्यात यावा.

विशेष स्वच्छता अभियानाचे सनियंत्रण :-

विशेष स्वच्छता जनजागरण अभियानाच्या प्रभावी अंमलबजावणीच्या दृष्टीने ग्रामपंचायतीमध्ये दर मंगळवारी बैठक होईल प्रत्येक गावात शौचालय उपलब्धतेबाबत रजिस्टर (पिवळे रजिस्टर) ठेवण्याच्या सुचना दिलेल्या आहेत. यावरून संबंधित आठवड्यात बांधलेल्या शौचालयाचा आढावा होईल तसेच पुढील कालावधीत बांधले जाणा-या शौचालयाचे नियोजन करण्यात येईल. गेल्या आठवड्यात बांधलेल्या शौचालयाची माहिती संपर्क अधिकारी ग्रामपंचायतीकडून घेवून बुधवारी गट विकास अधिका-याच्या बैठकीत देतील. गट विकास अधिकारी दर शुक्रवारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना अहवाल सादर करतील. जिल्हास्तरीय संपूर्ण स्वच्छता अभियान कक्ष जिल्ह्याचा एकत्र अहवाल दर सोमवारी आयुक्त कार्यालयास व राज्य शासनाकडे अहवाल सादर करतील. **प्रपत्र - क** पहावे.

या विशेष स्वच्छता अभियानात १०० टक्के शौचालयाची सुविधा होईल व त्याचा वापर करतील त्या ग्रामपंचायतींचा गौरव राज्य शासनाच्या वतीने करण्यात येईल. तसेच विशेष स्वच्छता जनजागरण अभियानाची प्रसिध्दी होण्याच्या दृष्टीने राज्यस्तरावरून दूरदर्शन व रेडिओ यावर जाहिराती आणि विशेष मुलाखती या कार्यक्रमांचे नियोजन व अंमलबजावणी करण्यात येईल. जिल्ह्यांना आवश्यक मार्गदर्शन, सहाय्य व विशेष स्वच्छता जनजागरण अभियानाचे सनियंत्रण राज्यस्तरावरून करण्यात येईल.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या वेबसाईटवर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक २००८०३२५१६५४४४००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(अजितकुमार जैन)
प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) मा. राज्यपाल महोदयांचे सचिव.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव.
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव.
- ४) सर्व मा. मंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ५) सर्व मा. राज्यमंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ६) सर्व संसद सदस्य.
- ७) विधानसभा व विधान परिषदेचे सर्व सदस्य.
- ८) महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय.
- ९) विभागीय आयुक्त, सर्व.
- १०) जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती, सर्व.
- ११) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व.
- १२) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत), जिल्हा परिषद, सर्व.
- १३) राज्य समन्वयक, संवाद व क्षमता विकास कक्ष, बेलापूर.
- १४) नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १५) वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १६) पाणी पुरवठा विभागातील सर्व पर्यवेक्षीय अधिकारी व सर्व कार्यासने.
- १७) निवड नस्ती, पापु-१६.

प्रपत्र - अ
गवंडी प्रशिक्षणाची गुणवत्ता राखण्यासाठी मार्गदर्शक सूचना

१. प्रशिक्षण कार्यक्रम तालुक्याचे ठिकाण, बाजारपेठेची गावे, प्राथमिक आरोग्य केंद्र असणारी गावे तसेच लोकसंख्येने मोठी असणारी गावे अशा ठिकाणी ठेवण्यात यावे. त्यामध्ये परिसरातील प्रत्येक गावातील किमान एक गवंडी प्रशिक्षित करावा.
२. ज्या गावामध्ये प्रशिक्षण आयोजित करावयाचे आहे त्या ठिकाणी प्रशिक्षणापूर्वी किमान ३० खड्डे व त्यासाठी आवश्यक ते साहित्य उपलब्ध असले पाहिजे.
३. प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गात २५ गवंडी असावेत व प्रशिक्षण हे तीन दिवसाचे असावे.
४. प्रशिक्षणात सहभागी होणाऱ्या गवंड्यांना प्रति दिन रुपये १५०/- याप्रमाणे उपस्थिती भत्ता देण्यात यावा. तसेच त्यांच्या राहण्याची व भोजनाची व्यवस्था करावी. प्रति प्रशिक्षण वर्गास रु.२५,०००/- खर्च संपूर्ण स्वच्छता अभियानामधील माहिती, शिक्षण व संवाद या घटकातून करावा यासाठी सोबत जोडलेले **प्रपत्र -ब** पहावे.
५. प्रशिक्षणाच्या तिसऱ्या दिवशी परिसरातील ग्रामपंचायतीचे सरपंच, ग्रामसेवक, अध्यक्ष, ग्राम आरोग्य, पोषण आहार, पाणी पुरवठा व स्वच्छता व महिला बचत गट प्रतिनिधी यांना बोलविण्यात यावे.
६. प्रशिक्षणात वैयक्तिक, शालेय व अंगणवाडी स्वच्छतागृहाच्या तांत्रिक बाबी शिकवाव्यात व त्या गावांमध्ये शाळा व अंगणवाडी स्वच्छतागृह बांधलेले नसतील तर ते बांधून घ्यावे, यापूर्वी बांधलेले असतील तर त्यास टाईल्स, लेडीज युरिनल पॅन बसवावेत. वैयक्तिक स्वच्छतागृह हे प्रात्यक्षिकातून शिकवावे. प्रत्येक गवंड्याने प्रशिक्षणाच्या तीन दिवसात किमान १ शौचालय बांधावे.
७. प्रशिक्षणात सहभागी होणारे गवंडी हे आदल्या दिवशी मुक्कामी हजर राहणे आवश्यक आहे व येताना बांधकामासाठी लागणारे गवंडी साहित्य सोबत आणावे. उदा. : वळंबा, थापी इ.
८. ज्या गावामध्ये प्रशिक्षण घेण्यात येणार आहे त्या ठिकाणी जिल्हा चमूनी IEC साहित्य, माहितीपट, प्रदर्शनी इ. साहित्य त्या ठिकाणी उपलब्ध करून ठेवावे. जेणेकरून वातावरण निर्मितीस मदत होईल.
९. कुटुंबांना शौचालय बांधकामास प्रेरित करणेसाठी आवश्यक कौशल्याची माहिती प्रशिक्षणार्थी गवंड्यांना प्रशिक्षणात द्यावी.
१०. सदर प्रशिक्षणासाठी प्रशिक्षक म्हणून मुख्य संसाधन केंद्रमार्फत प्रशिक्षित केलेले गवंडी, निर्मल गावातील निम्न व्यावसायिक, संपूर्ण स्वच्छता अभियानातील साधन व्यक्ती यांना निमंत्रित करावे.

प्रपत्र - ब
गंवडी प्रशिक्षणसाठी अंदाजित खर्चाचा तपशील

(एका प्रशिक्षण वर्गात एकूण २५ प्रशिक्षणार्थी गृहीत धरून खर्च नोंदविला आहे.)

अ. क्र.	घटक/तपशील	संख्या	एकूण खर्च
१	उपस्थिती भत्ता	१५० X २५ X ३	११,२५०/-
२	भोजन, चहा व नास्ता	२३० X २५	५,७५०/-
३	प्रशिक्षण साहित्य (नोट पॅड, पेन इ.)	७० X २५	१,७५०/-
४	प्रशिक्षक मानधन (३ दिवसासाठी)	-	२०००/-
५	निवास खर्च, माहितीपट दाखवणे इत्यादी खर्च	-	४,२५०/-
एका प्रशिक्षण वर्गाचा एकूण खर्च			२५,०००/-
६	एका तालुक्यात १० प्रशिक्षण वर्ग या प्रमाणे एकूण	१० X २५,०००/-	२,५०,०००/-

प्रपत्र - क
ग्रामपंचायत ते राज्यस्तरापर्यंत खालीलप्रमाणे संनियंत्रण करण्यात येईल.

अ.क्र	विभाग/स्तर	वार	सहभागी	अध्यक्ष
१	ग्रामपंचायत	दर मंगळवारी	ग्रामपंचायत, ग्राम आरोग्य, पोषण आहार, पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती, व सहभागी घटक	सरपंच
२	पंचायत समिती	दर बुधवारी	विस्तार अधिकारी, संपर्क अधिकारी व ग्रामसेवक	प.स. सभापती / गट विकास अधिकारी
३	जिल्हा परिषद	दर शुक्रवार किंवा शनिवार	सर्व विभाग प्रमुख, गट विकास अधिकारी	जि.प. अध्यक्ष / मुख्य कार्यकारी अधिकारी
४	आयुक्त कार्यालय	दरमहा	मुख्य कार्यकारी अधिकारी	विभागीय आयुक्त
		दर पंधरवाड्यात (समन्वय सभा)	उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत)	विभागीय आयुक्त
५	राज्य शासन	दर महा दि. ४ व २०	संचालक, संवाद व क्षमता विकास कक्ष, कक्ष अधिकारी, उपायुक्त (विकास)	प्रधान सचिव